

כהונה ומלכות

אדוארד רוברטסון

עם התחלת ספר שמואל א' נדמה, שאנו מופיעים ועולים מתוך תקופה מעורפלת ובלתי קבועה בדברי-ימי-ישראל אל תקופה בעלת-קביעות ובהירות יותר. מאחורינו נמצא את "ימי שפט השופטים" והרמיזות החוזרות ונשנות על חיים של הפקרות. הציור, שנקבל מספר שופטים על-דבר התקופה שעזבנוה זה עתה היא של אי-יציבות דתית מצד בני ישראל, שורה של משובה, מצוקה, הרהור-תשובה וישועה. הצרות באות משכנים לוחמים, וישועה — ע"י גבורי-מלחמה שהקימם ה' לעמוד בפרץ בעת צרה וצוקה. וקול-הקריאה של עת לעשות מגיע לגבורי-ה' האלה בדרכים שונות. הספר חותם בדברים: "בימים ההם אין מלך בישראל; איש כל הישר בעיניו יעשה". ההערה הזאת מראה מה היה בלב מחבר ספר זה. מרגיש הוא, כי עתה הגיע לנקודת-מפנה בדברי-ימי-ישראל. בתתו דופי בחיי פריצות ישראליים על התקופה שעזבה זה עתה. ואולם בערכו אותה מול שלטון צדק וסדר תחת ממשלת מלך יצפה לראות את ייסוד שלטון המלך.

ברור, שספר שופטים וספר שמואל יעמדו ביחסים קרובים זה לזה. גם עלי וגם שמואל מתוארים כשופטי ישראל. שמואל הנביא הנהו האחרון לשופטים כשם שהוא הראשון להקים מלך. הוא אישיות תיכונית בין המשטר הבלתי-קבוע של ימי-השופטים ובין הממשלה הרשמית של המלך. בנאום ההתפטרות שלו עת עלה שאול על כסא מלכותו, הוא רואה ומראה את עצמו כאחד מכלל השופטים באמרו: וישלח ה' את-ירבעל ואת-בדן ואת-יפתח ואת-שמואל, ויצל אתכם מיד אויביכם מסביב ותשבו בטח" (שמואל א', י"ב, י"א).

עוד בימים הראשונים לבקורת המקרא הכירו, כי ספר שמואל הוא קובץ של קטעים ספרותיים ולא תרומת-עט מקורית של יחיד. צינו וחזרו וצינו את העובדה, כי בסבך הספרותי הזה יש כפילות וסתירות. הדעה היתה רווחת, כי ספר זה מעיד גם על נטיות מתנגדות זו לזו, ועל השקפה בעלת גוונים שונים בין אלה הסופרים שטוו את גדילי הספורים ופתיליהם. יש שנויים בולטים בסגנון הספרותי והבדלים נראים לעין בתיאוריה המדינית. במרוצת הזמן הצטמצם רוח הפקפוקים והספקות בנוגע לספר הזה בעיקר בשני דברים — בדבר הציור הכפול של תכונות שמואל ועמדתו ובדבר התאור הכפול של ראשית המלוכה.

התוצאות המשובשות שעלו מתוך ניתוח-הבקורת, וביחוד אלה הנוגעות לשמואל, נראו מיד. וולהיון מעיר: "מה-דמות נערוך למעמדו של שמואל? ...

הוא אינו לא שופט, לא כהן ולא נביא — אם למצער נשתמש במילים אלה בהוראתן ההיסטורית האמיתית. השני הוא למשה? אמנם כן, אבל דבר זה אינו מגיד לנו הרבה. אכן זה ברור לנו למדי, כי התיאוקרטיה ערוכה על יסוד שונה מזה של ממלכות העולם הזה וכשבני ישראל שמים לראשם מלך כיתר העמים הרי מעשם זה אינו אלא כעבודת אלילים¹.

ההשערה, כי יש שתי תמונות שונות של שמואל במסורות הראשונות הלכה הלך והתחזק וכיום היא רווחת בפירושים החדשים לספר שמואל ובכל ההקדמות לכתבי־הקדש. הדבר הזה מובע יפה ע"י ה. פ. סמיט בפירושו לספר שמואל: „במקום אחד יופיע שמואל כמושל תיאוקרטי של העם ושקול הוא כמשה ורק כמשה לבדו בין גבורי ישראל. מנהל הוא את עמו כבא־כח ה'. כל העם מתאסף לקול קריאתו, והוא מוכיח ומצווה בכח העולה על כחו של מלך. במקום אחר יופיע לפנינו כרואה של עיר מצבר, שהכל חולקים לו כבוד, כמברך את הזבח וכיושב־ראש בחגיגותיה של עיר זו. וידוע הוא רק כידוע נסתרות, שיש לסמוך על ידיעתו בנוגע לדברים שאבדו².”

כך גם בנוגע ליסוד המלכות; ואביא את דברי סמיט שנית: „במקום אחד נאמר, כי בחר ה' בשאול למלך ושמואל יסביר לו פנים ויבטיח לו, כי ה' עמו ויעודדו לעשות ככל אשר יאנה המקרה לידו. בחירתו שנעשתה ע"פ ה' זכות היא; כי ראה ה' בעני עמו, ועתה יבטיח, כי שאול יציל את העם מידי הפלישתים. ואולם בשאר הפרשיות של אותו הספור רצון העם במלך נחשב כמרד בה'. מעשם זה ייחשב כסרה ומשובה מאחרי ה' וידמה למרד ולמעל של הימים הראשונים³.” כל זה רופף את האמונה במסורה ואפילו עצם הווייתו של שמואל נתערערה.

הבודק בזהירות את הנוסחה העברית אינו יכול להכחיש, כי ספר שמואל, וביחוד אלה הפרקים הנוגעים בחיבורנו (פרקים א'–ט"ו [ט"ז]), הוא קובץ של קטעים ספרותיים. ואכן יש לשמוח על כך; אין כותב דברי־הימים יכול להעריך נכונה מאורעות ותנועות לפני עבור תקופה מסוימת מאז אירעו המאורעות ומאז חלו התנועות. כי בשעה שהגיעו הקורות להיכתב המחבר (יתכן אפילי מחברים) גמר בלבו לתת למסורות העתיקות לדבר בעדן ולא להמציא לנו פירושי המעשים לפי הרהורי לבו הוא. ויש לשים לב, שתמיד היתה קבוצה בעלת־משקל של חוקרי כתבי־הקודש שאמרו, כי החלק המכריע של הרשימות והמסורות המכונסות כאן נראות כבנות תקופת הימים הראשונים של יסוד המלוכה. לפי זה יוצא, שיש לנו כנראה מגע ישר עם רשימות קדומות והדבר הבטוח ביותר שיכולים אנו לאמר הוא, שמתוך חיבורן אפשר לנו לעמוד על

1 Prolegomena, E. T., Edinburgh, 1885, p. 255.

2 International Critical Commentary, Edinburgh, 1912, p. xii.

תקופת שמואל ושאל ועל היחסים ששררו ביניהם לפי דעת המחבר. ועוד נשוב לדון בשאלת סידור החומר ובערכו להבנת הבעיה מכל צדדיה.

בינתיים נרשה לעצמנו להסב את תשומת-לב הקורא בדרך קצרה אל הנסיונות שנעשו בכדי להסיק מסקנות ע"י בקורת ספרותית. אף כי יש לאמר, כי בבדקנו בדיקה מעולה את הקטעים הספרותיים המהווים את הספר נהיה נוטים להבחין בהדגשת שנוייהם, בכל זאת נראה, שיש בין החוקרים הסכמה כללית, כי הקטעים, הנראים כמשמשים בערבוביה, עשויים ליצור לפחות שני פתילי-סיפור עקריים. מלומדים אחדים סוברים, כי הם מכילים שלשה. אחרים מוסיפים עליהם עוד אחד או שנים. החלוקה לשני חוטי-סיפור עקריים שייכת לתקופת המחצית הראשונה של המאה שעברה מימי אייכהורן וטניוס, וכבר מצאה לה תומכים באוואלד⁴, לאהר⁵, ווללהוזן, בודה⁶, קורניל, נובאק⁷, קיטל, סלין ועוד רבים. ונעשה נסיון רציני ע"י קרל בוד לקבוע סמיכות-פרשיות בין אלה ובין J ו E אשר בספר דברים. חוטי הספור של ספר שמואל לא נחשבו כהמשך ישר לספורי J ו E, אלא כדומים להם בצביונם וכמורחבים ע"י סופרים מאוחרים. ואולם אף כי ניסו המלומדים בלב אחד לחבר את החוטים העקריים של שמואל אל J ו C, חלוק חלקו בנוגע ליחוס חלקי ספר שמואל לכל מקור ומקור. מלומדים אחרים, כגון: סמנד ואיספלד⁸ העמיקו-הרחיבו את השערותיהם בכיוון זה. לפי דעת ווייזר פעולת הסופר האחראי בעד ספר שמואל הצטמצמה בכינוס מלאכותי ובעריכת מסורות עתיקות שאינן יוצרות מחדש את הקוים הידועים של J ו C. אך לשוא, יטען, נחזר אחרי סדר שיטתי חודר וממצה, וביחוד — בחלק שעליו נאמר, כי מחובר הוא אל J. ווייזר בעצמו יחלק את החומר לארבעה סניפים ספרותיים יסודיים העומדים ברשות עצמם, וכרבים מבית-המדרש הבקרתי החדש יגלה עיבוד מסורות בהתאם לתאור הנבואי של דברי-הימים — גורם שפעל על המסורות החביבות של העם ושיצר את תמצית הספר. חוקרים אחדים אחרי שהעמיקו בניתוחם גילו ידם של עורכים אחדים. בשל נסיונות-שלא-הצליחו שנערכו למען הבן את ספורי שמואל-שאל כתאור של סדר-זמני-המאורעות באו לידי פירושים אחרים. וקאספארי (1926), למשל, יחפוץ לפתור את שאלת ציוני-הזמן ע"י "סדר סגנוני"; הוא משער תקופות באמנות הספור הבאות בזו אחרי זו אף כי אין לסמן את גבולותיהן בעקביות לפי סדר הזמנים. אבל בנקודה זו שיטתו מחשבת להישבר, כי על כן אין בטחה, כי קוי סגנון של תקופה מסוימה אינם עשויים להיגלות בתקופות שלאחריהן. הילנדר יחפוץ לחלק את החומר לד'

3 L. c., p. xvi.

4 Ewald

5 Löhr.

6 Budde.

7 Nowack.

8 Eissfeldt.

ראשים. חוקרים כשפר⁹ (1907) ושולץ (1923) יחפצו לחבר את שני גדילי-הספור העקריים למצפה וגלגל. כרוב הגדול של החוקרים יאמינו גם הם, כי המסורות הראשונות משובצות בעיבודים של ספר דברים והן תוצאותיהן של עריכות רבות מאוחרות. ויפה יביע וולהוזן את הרושם, שייחרת בלבנו אחרי בחננו את שפע המסקנות של החקירה הבקרתית: „כל תחום המסורה נתכסה לבסוף בצורה אחת במשקע שרטוני שעלידו נקבעה והוגבלה תבניתו של השטח“¹⁰.

ועתה לאיזו תוצאות קבועות נצפה מבקורת חריפה זאת? לאן תוליכנו? הנוכל לקוות לדבר מסויים שיניח את דעתנו? אף אם יעלה בידנו לאגד את החומר לשנים, שלשה ארבעה או יותר חוטי-ספור או מקורות — מה בצע בכל אלה? יודעים אנו, כי המחבר השתמש בחומר ששאב ממקורות מספר, אך אין אנו יודעים אם השתמש כל צרכו בכל מקור ומקור בשלמותו. אם נניח שלא השתמש בכל מקור בשלמותו — תישאל השאלה: מה וכמה השמיט? והרי אפשר שהחומר שהושמט היה מפיץ אור חדש על הנושא כולו. אפשרות זו יש בידה להעים מסקנות שהוסקו ולמלא את לבנו פקפוקים. האם לא נשכיל יותר אם ננסה לגלות מה היה בדעת המחבר בשעה שערך את החומר, ומה חפץ לצייר מהתקופה ומהיחסים בין שמואל ושאול? ואחרי הכל, מסתבר מאד, כי התמונה שהוא מציג לפנינו — ותהי שיטת העריכה מה שתהיה — אינה אלא זו של המסורה.

ואולם לפני הגיענו לזה נעיין-נא בשתי המסקנות של בקורת ספרותית, שרווחות היו בעבר ואשר מוסיפות הן לרווח עד היום בין המלומדים בענין ספר שמואל, כלומר, שמואל כרואה מקומי באחד מגדילי-הסיפור העקריים, והסיפורים האחרים בנוגע ליסוד המלוכה העורכים דמות אחרת לשמואל. ביחס לראשון, יכולים אנו לשאול את עצמנו: היתכן, כי שתי המסורות האלה יחזיקו בשני מושגים המכחישים זה את זה בנוגע לאישיותו הלאומית הכבירה של שמואל, שרואים אותו בכתוב אחד בכתבי הקדש שקול כמשה ואהרן? במקום האחד הוא מופיע כנביא כביר רוח, כהן ושופט לכל ישראל; ובמקום השני הוא אישיות חסרת ערך, אשר איננו ידוע מחוץ לגבול עיר מושבו, אך בסתר המדרגה שלו יעשה מעשה רב לעמו במשחו מלך לעתיד, כי על-כן דעת שפל-הברך הזה היא, כי רק מלך יביא תשועה לישראל. סעד להשקפה זו נמצא בספור הפגישה הראשונה של שמואל עם שאול. ורואים אנחנו צורך לעצמנו, אפוא, להתחקות על שרשי הספור הזה ולדעת אל נכון אם הוא מקיים

9 Schäfer.

10 Prolegomena, p. 228.

J. Marquart: Fundamente israelitischer und jüdischer Geschichte, Göttingen, 1896, pp. 12 ff.

את דברי המבקרים. ואולם למען הבן נכונה את הספור על דבר הפגישה. עלינו לסטות סטיית-מה מן הענין.

בפסוק הראשון של ספר שמואל מסופר, כי ביתו של אלקנה, אבי שמואל, היה רמתים צופים. "רמתים" הוראתה, כידוע, בעברית: שתי רמות, ו"צופים"—מלשון צפיה והבטה. לפי באורם של חכמי התלמוד, שתי רמות היו, שצפו זו פניה של זו. אולם מלומדים אחדים כבר אמרו, כי יש לקרוא כאן צופים (ו' מלאפום), ז"א, אנשי-צוף, וסמוכין מצאו לקריאה זו בכ"י של תרגום השבעים¹¹. מוצאו של אלקנה (וכתוצאה מזה—גם של שמואל) מתיחס על בית-אב מסוים בשם צוף. יתכן, כי הצורה המקורית של שם מקומנו היתה רמת-צוף. כי כן היה מנהג הימים ההם לקרוא חוות-עיר על שם המשפחות המיוחסות, שעמדו בראש המחוז, כגון: גבעת שאול ועפרה אבי העזרי. נראה ברור, כי אלקנה התייחס על משפחה הגונה, שבית אבותיה היה רמה, והמחוז שבו נמצאה רמה (או רמתים) ידוע היה כארץ או כאדמת צוף. כאשר גורש שמואל משלה, כפי שניתן לשער, אחרי שהרסוה הפלישתים בעקב הנצחון שנחלו על בני עלי, הוא שב אל בית אביו, ובלי תפונה ירש את נחלת אביו (או לפחות חלק ממנה) ברמה. במקום זה תקע את דירתו-קבע ועשאה מקום שכנו הראשי. שם בביתו הנקרא נאת (נאות-דשא), הסתיר את דוד עת ביקש שאול לקחת את נפשו ושם מת ונקבר. זיהוי זה של רמת צוף כביתו של שמואל בר-ערך הוא, כמו שנראה להלן.

עוד נזכור את הספור המלא חיים על-דבר הפגישה הראשונה בין שמואל ושואל, כפי שהוא מסופר בפרק התשיעי ובפרק העשירי של שמו"א. אתונות-מספר אשר לקיש בן איש-ימיני, גבור חיל, תעו מאחוזתו. קיש שולח את בנו את שאול, עלם צעיר, בלוית עבדו למצאן. שני אלה עוברים ממחוז למחוז וממקום למקום בדרכים עקלקלות. עוברים הם בארץ הגבעה אשר בהר אפרים, בארץ שלשה, בארץ שעלים ובארץ ימיני, ולא מצאון. לאחרונה באו לארץ צוף. בעת ההיא כבר נוכחו, כי חיפושם בל יעשה פרי וכי הם בעצמם נבוכים בארץ. וכי טוב להם אשר ישוּבו לביתם. לפניהם עיר אשר שמה איננו נקרא עליה, ואשר לא יכירוה. העבד, שכנראה בא במגע ובמשא עם איכרי הסביבה ההיא, יודיע לאדוניו, שבמקום זה יתגורר איש אלהים, נכבד ונשוא פנים, וכל אשר ידבר בוא יבוא. הוא מציע, כי יבקשו עצה מפי איש האלהים על-אודות מסעם, ודנים הם בשאלת תשורה הגונה, שעליהם להביא לרואה. המה עולים במעלה ההר והנה הם פוגשים בנערות יוצאות לשאוב מים והן מספרות להם ארוכות על-דבר איש האלהים וארחותיו. המה מוסיפים ללכת בדרכם ופוגעים בשמואל האומר להם, כי הוא הרואה אשר הם מבקשים, וכי הוא מחכה להם. לשאול ניתן מקום כבוד בראש הקרואים בחג הזבח, והוא נמשח בסתר למלך ע"י שמואל.

כדי להבין את הספור עלינו להעריך כראוי את טיבו ותכליתו. מנהיג צבאי עומד להבחר ע"י ה' כדי להציל את עמו מיד נוגשיו. דבר-המשחו בסתר מראה, כי עדיין לא הגיעה שעתו להגלות ולהופיע לפני קהל ועדה וכי עוד ימים יעברו — ואולי הרבה ימים, כמקרה אשר קרה את דוד — בטרם שיקרא לקום ולפעול. הסופר חפץ להסביר כי לא שמואל ואף גם לא העם לקחו חלק בבחירת שאול. אשר על-כן הוא מדגיש את העובדה, כי פגישת שאול ושמואל באה בדרך עקלתון ובמקרה — בשוט שאול בארץ לבקש את האתונות. ואולם יד ה' הנסתרת מעין אדם כוננה מצעדי גבר והועידה את שאול ואת שמואל למקום אחד.

בזהירות יתרה נאמר לנו בספור, שאפילו שמואל בכבודו ובעצמו לא ידע על מציאות שאול עד יום פגישתו אותו, כי לו סיפר לנו המספר, ששאול ועבדו באו הרמתה כי אז היה מקום לשער כי שאול שמע על דבר שמואל והכיר בערכו הרב. ונמצא המספר מקלקל תכנית ספורו. לו השתמשו אנשי המקום, שהמציאו את הידיעות לעבד, במלה "נביא" (כי על כן כבר נודע בתור נביא ה' בכל תפוצות ישראל), היה מפתח הסוד נמסר מאליו. אבל הם השתמשו במילה "רואה" — במילה העתיקה ל"נביא" ("כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה", שמו"א, ט' ט'). בדרך זאת זהותו של שמואל היתה בלתי נודעת וקנוניה בין שמואל ושאול לא תעלה על הדעת. רק הקורא יודע את הסוד ויראה, כי יד ה' הסבה בכל אלה. בשעה ששאול ועבדו מגיעים לארץ צוף הקורא יודע כי הם בסביבת רמה, וכשהעירה מופיעה לפנייהם הוא יודע כי רמה היא זאת. אבל שאול ועבדו הנבוכים מעמל הדרך לא ידעו את זאת. פטפטנותן של הנערות תגלה את גודל ה"רואה", וסעודת שמואל וקבלת הפנים אשר ערך ברוח נדיבה תוסיף להכריז על גדלו.

כדי שיהיה ברור כשמש, כי שאול הכיר ששמואל איש רב-הערך לפניו ולא סתם "רואה" נוספים עוד פסוקים אחדים המדברים בשיחה שנקשרה בין שאול ובין דודו (יש לשער כי זה היה נר), שלא הובא בזה אלא לשם אותה השיחה. שאול מספר לדודו בפשטות כי בא אל שמואל. אין עליו לתארו. דודו של שאול צופה ועומד מתוך התפעלות. "הגידה נא לי, מה אמר לכם שמואל?" ושאול מגיד לו רק מה שערב לבו להגיד; לא יכול להגיד לו כי נמשח למלך, כי על-כן מעולף סוד היה הדבר.

נראה איפוא, שאין ממש בספור המתאר את שמואל רק כ"רואה" מקומי. הוא האישיות הלאומית הכבירה, ולעתים קרובות איננו בביתו כמרומז ע"י הנערות. וכשופט סובב הולך הוא לאורך הארץ ולרחבה. ובהיותו בביתו יערוך סעודות מלכים ואורחים רבים ישבעו משוב שולחנו. כשאנחנו יורדים אל פרטי הספור ועומדים על כוונת המספר גדולת שמואל מתעלה והולכת. אשר למסקנה הרווחת השניה האומרת, כי יש כאן ציור-משנה של יסוד

המלכות, נדמה לנו, כי בתוהו יסודה. באותו פסוק שבו צווה שמואל למשח את שאול, הוא מצווה למשחו כנגיד ולא כמלך, כי „זה יעצר“ ולא ימלך „בעמי“ (ט' ט"ז י"ז). למלה „נגיד“ יש הוראה יותר רחבה מזו של „מלך“. אפשר למלך להיות נגיד אבל לא כל נגיד — מלך. נראה, איפוא, כי בדעת שמואל במשחו את שאול היה לעשותו מנהיג צבאי מעין משיח מלחמה*¹¹ וכי המנהיג היה ממלא אותו התפקיד ביחס אליו כדרך היחס שהיה בין ברק ובין דבורה, למשל. עלינו לזכור שמשרת נגיד לא עברה בירושה בעוד שהמלכות עבור עברה בירושה¹². במסורות הדור היה מקובל, כי ה' נהג לתכן תכניות ולהכשיר את הקרקע לפני היגמל מחשבתו ולפני עשותה פרי. כך אנו קוראים, שדוד נמשח ע"י שמואל בעודו נער (שמו"א י"ז ל"ג), ורק אחרי עבור שנים רבות נעשה מלך על כל ישראל. מענין מאד לציין את אשר צינו מפרשי התלמוד — אף כי יתכן שבאמת אין ערך רב לציון זה — כי שאול נמשח ע"י שמואל בפך בעוד שדוד נמשח בקרן. בכל מקרה נעשה דבר זה חרש ללמדנו, כי כל מה שנעשה לא נעשה אלא לשם הכשרה ומרום קץ המאורע יבוא לימים רחוקים, והשעה עדיין לא הגיעה. אחרי שמשח שמואל את שאול יצוהו שמואל ללכת הגלגלה (זהותה של גלגל עם מקום מסוים בשכם או בקירוב מקום לה מתקבלת על הדעת). עליו ללכת שמה לבדו ושמואל יבוא אחריו. שם היה על שאול לחכות שבעה ימים עד בואו של שמואל להקריב עולה וזבח ולהביא זבחי שלמים. שבעה ימים שמשו, כמקובל, ימי טהרה בטכסי ימי המלואים. בתלמוד נזכר לעתים קרובות „שבעת ימי המלואים“ בעיקר לענין הקדשה והכשרה של אהרן ובניו (ויקרא ח', ל"ה). משה נתחנך ונתקדש ע"י ששה שבעת ימים בענן (שמות כ"ד, ט"ז)¹³. שבעת ימים קודם יום הכפורים היו מפרישין כהן גדול מביתו לפני שיכנס לפני ולפנים¹⁴. גם לפני שרפת הפרה האדומה היה על הכהן לפרוש את עצמו שבעת ימים¹⁵. יתכן, שבואו של שאול הגלגלה במקרה זה היה לשם הקדשה והכשרה. העובדה, כי הוא ושמואל לא הלכו לשם שניהם יחדו מוסיפה להגדיל את מסכת הסוד שהיתה נסוכה על כל העלילה הזאת. שאול היה לבדו בגלגל במשך שבעת ימי הפרישה. בגלגל

* 11 פ. ר. וייס הואיל להמציא לו את ההערה דלהלן: „משיח מלחמה“ מובנו בספרות התלמודית—מפקד צבאי (עי' ר. אשר להוריות י"ג ע"א). דבר זה יתכן את הקושיא בנוגע לספר דברים שאינו מזכיר את דבר המשיחה וחכמי התלמוד המדברים תמיד במשיח מלחמה. המפקד הצבאי נמשח, כפי שנראה בשאול. ע"כ יודהו „משיח מלחמה“ התלמודי עם „נגיד“ המקראי. וסמך לדבר יש אולי למצא בירושלמי הוריות III, 3 (הוצ' ווניציה, מ"ז ע"א) המעיר על כה"י א' ט' ב': ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם שפנחס היה משיח מלחמה.

12 עיין דברים י"ז, ב'.

13 אבות דר' נתן I, א'; יומא ד' ע"א.

14 יומא I, א'. 15 פרה III, א'.

לקח שמואל לעצמו אותו התפקיד שמשו הטיל על אליעזר, הכהן הגדול, ביחסו הרשמי ליהושע. אבל שמואל עוד הגדיל לעשות. הוא נטל לעצמו כלפי שואל אותה העמדה שנטל משה כלפי יהושע. שמואל, כאליעזר, הביא את דבר ה' אל המנהיג הצבאי והודיעו מה לעשות, ונוסף לזה, לא נתן לשואל להסיח את דעתו, שהוא הוא האיש אשר משחחו ושעל ידו עלה לגדולה.

גדולה זו באה לשואל כמו לדוד באחור זמן. אחרי שהתנבא בחברת חבל הנביאים ואחרי אשר התקדש בגלגל, שב שואל, כנראה, לביתו וחיכה למקרה שיאונה לידו להושיע את ישראל ונראה, שהמקרה אחר קצת לבוא; והמקרה הלא הוא דברי נחש העמוני הבוטים כמדקרות חרב אל אנשי יבש גלעד. איומו של נחש עורר את רוחו של שואל לפעולה. בינתיים והשאיפה למלך תססה בחזקה בלבות אנשי העם וכאשר חזקו עליו דברי העם נעתר שמואל סוף סוף לבקשת ראשיהם במצפה והחלט לשים מלך. הבחירה נעשתה ע"י הטלת גורל קודש, ומובן מאליו, כי נבחר אותו האיש אשר צוהו ה' לפני הרבה שנים מנהיג-הצבא (=נגיד) על העם. גם פה מתאמץ המספר להזכיר את הקורא, שהדבר לא היה מחושב וידוע מראש; שואל לא היה נוכח כשהטילו את הגורלות (החשד שהגורל יפול עליו?) גם מאונו להופיע לפני עם ועדה יוכיח, כי הוא בעצמו לא שאף להסב אליו את המלוכה. הרבה הריעו לקראת שואל, אבל היו כאלה שלא חפצו בו וקראו "מה יושיענו זה". אחרי הכותו את נחש העמוני התלהב העם ולא זו בלבד שחגגו את יום עלותו על כסא מלכותו אלא עוד דרשו במפגיע להמית את האנשים שהתנגדו לו. התערבותו של שואל ("השבועים" גורסים) שמואל) פדתה אותם ממות. אכן אין לדעת בברור אם התסיסה להמליך מלך באה עד משבר לפני מלחמת נחש או לאחריה. לפי הספור המתאר את הבחירה שבאה ע"י גורל, נראה כאלו קרה הדבר לפניה. אבל מדברי שמואל בעת התפטרותו ניכר, כי דבר זה בא כתוצאה מנצחון שואל. אבל קטן הענין מענות בו. בהתבוננו בדברים המטפלים ביסוד המלוכה נדמה שאין שום צדקה להשקפה, כי לפנינו שני ספורים הסותרים זה את זה; הספור הראשון אינו אלא כמין דוכן בדרך הלוכו של הספור השני.

הרבה מספרי כתבי הקודש של חוק ומשפט, של דברי הימים ושל נבואה הם אוסף של חומר מימים קדמונים השאוב ממקורות שונים וכדאי להסתכל בשיטת העריכה. החומר כשהוא לעצמו הוא בן-בלי-תאריך והוא מורכב ממסורות, קטעים ספרותיים וכו'. בכל כתבי דברי-הימים, כמו בספר שאנו דנים בו עתה, נחפש, כמובן, אחרי תכנית של עריכה המיוסדת על סדר זמנים, הנקבע ע"י עדות ישרה או ע"י הקש. רשימת סדר היחסין, שהיא כל-כך חביבה על העמים השמיים (ידוע, כי מוצא איש ממשפחה חשובה ערכו גדול בין הערבים) יוצרת את היסוד של חלק גדול של דברי-ימי-כתבי הקודש. ברשימה

של סדר היוחסין אנו מתכוונים לאותן הרשימות הנמצאות בספר בראשית או בפרקים הראשונים של ס' דברי-הימים. הרשימות האלה, שיצרו תכיפה של סדר זמנים גדלו במקומות שונים, כִּי־עַל־כֵּן הוסיפו המוסיפים לשמות של אנשים פרטיים כל מיני זכרונות ומסורות שייחסום אליהם. ברשימות של האבנת משה, אהרן, דוד ועוד גדלו ורבו ההוספות; ברשימות אחרות אנו מוצאים רק הערה קצרה, ולפעמים — לא כלום.

עוד שיטה אחת ברורה של עריכה היתה זו של חיבור וסידור לקבוצה לפי הענין. ככה יש לנו סדרה של משאות בספר ישעיהו, פרקים י"ג-כ"ג. דרך שלישית היא אוסף המיוסד על המילה או על הבטוי ה"פּוֹת־חַיִּים", כגון הקטעים שבישעיהו הפותחים ב"הוי" ¹⁶ ב"ביום ההוא" ¹⁷. שיטת עריכה זו מביאה, על־פירוב, לידי סדר מלאכותי של קבוצות שאין קשר ביניהם. אופן רביעי של עריכה שאינו בולט לעין כל־כך אבל נפוץ הוא בכתבי־הקודש היא העריכה הנעשית על־פי המילה האחרונה שבפרק מסוים או בדף מסוים ומילה אחרונה זו באה שנית בפרק או בפסוק שלאחריו מבלי שיהיה קשר של ממש בין הפסוקים או בין הפרקים הנידונים ¹⁸.

במקום שהזכרונות מיוסדים על סדר־הדורות או על רשימות אחרות נמצאם מסודרים סניפים סניפים. את זאת אפשר להבחין יפה בספר שופטים ובספר מלכים. ובדרך זאת ההיסטוריה איננה סקירה של תקופה מסוימת כי אם שורה של מקרים היסטוריים בודדים הסובבים סביב אישיות מרכזית, של גבור או של מלך. קו אופני בסידור הדברים לסניפים הוא שאחרי שהמקרים העקריים הורצו במתכונת הראויה להם באים פסוקים נוספים שיש בהם עִפּוֹר אופי ביוגראפי. ה"סניף" בספר שופטים ג' י"א, חותם: ותשקט הארץ ארבעים שנה וימת עתניאל בן־קנז.

לפעמים נמצא חתימה שיש בה מאופי הסיכום כגון: וילך ירובעל בן־יואש וישב בביתו. ולגדעון היו שבעים בנים יוצאי ירכו כִּי־נָשִׁים רבות היו לו. ופלגשו אשר בשכם ילדה־לו גם היא בן וישם את שמו אבימלך. וימת גדעון בן־יואש בשיבה טובה ויקבר ויקבר יואש אביו בעפרה אבי העזרי (שופט' ח' כ"ט-ל"ב). והנה דוגמה מספר מלכים: ויתר דברי רחבעם וכל־אשר עשה הלא־המה כתובים על ספר דברי הימים למלכי יהודה. ומלחמה היתה בין־רחבעם ובין ירבעם כל הימים. וישכב רחבעם עם־אבותיו ויקבר עם־אבותיו בעיר דוד ושם אמו נעמה העמונית וימלך אבים בנו תחתיו (מלכ"א י"ד, כ"ט-ל"א). הפסוקים הנזכרים למעלה הם דוגמאות של הערות וציונים קצרים — מין

16 עיון למשל, ישע' ה' ח'. 17 עיון ישע' ד' ו"ה.

18 המלה "אשור" בישע' ז' ו"ז תשמש דוגמא לעניננו; שים לב למילה "אשור" בפסוקים י"ח וי"ט שלאחריו.

ידיעות נוספות, ולשם הנוחיות נכנן בשם „נוספות“¹⁹. הללו מסמנות את חתימת הפרקים שסודרו ע"י כותבי תולדות התקופה. אופיין ברור ואין לטעות בהן. הן מראות על סוף ה„סניף“ או הפרק כמשפט נמוסי זה המציין סוף מכתב. התיזה שחפצים אנו להציע בזה היא, כי מחבר ספר שמואל, בפרקים שאנו דנים בהם, חילק את החומר שלו לחלקים בדרך שראינה לעיל ובזה המשיך בתהליך הנראה ברורות בספרים ההיסטוריים שבאו לפנייהם ולאחריהם. אך כאן התהליך אינו כל כך פשוט והתוצאות אינן כל כך ניכרות. יען כי מטפל הוא בשני אישים מרכזיים, בשמואל ובשאוול, שחיי כל אחד מהם משולבים בחיי חברו. ובכל זאת למרות הסבך הזה עלה חילוק הפרשיות יפה בידי המחבר כפי שמתברר בבחננו את הנוסחה העברית ובחפשנו אחרי ה„נוספות“. על יסוד זה שדה מחקרנו (המכיל פרקים י"י"ח) נחלק לששה חלקים. סופי החלקים האלה בכלל עולים בד בבד עם סופי הפרקים, אך בשני מקרים נראים הם כמתלכדים לתוך פסוקו או פסוקיו של פרק חדש. יש להוסיף, כי ה„נוספות“ נפרדות כמעט תמיד מגוף הנוסחה העקרת ויוצרות פרשיות של „פתוחה“ או „סתומה“ בנוסחה המסורתית. הפרשיות האלו הנקראות בשם „פתוחה“ או „סתומה“ נפרדות מן הנוסחה אשר באה לפנייה ע"י רווח בן ג' מילים בנות ג' אותיות, ובעוד שה„פתוחה“ מתחילה בשורה חדשה ושלמה, ה„סתומה“ מתחילה בשורה חרוקה ופגומה. גם במקרה של „פתוחה“ אם הכתוב שבא לפנייה משלים את השורה שלפניה, שורה שלמה נעשית פנויה. הטעם לפרשיות האלה לא נתברר עדיין, אבל הן מורדות בבהירות על „סעיפים“ בעלי חשיבות גדולה פחות או יותר. בהרבה כתבי־יד ובנוסחא הגדפסת אנו מוצאים, במקום הרווח המלא רווח קטן ובתוכו — אות פ' או ס' להורות על ה„פרשה“ הנאותה²⁰. עד כמה שהם נוגעים אל ה„נוספות“, הסעיפים המצוינים בצורה זו נראים כאילו הם דברים העומדים ברשות עצמם ודבר אין להם אל מה שכתוב לפנייהם ונראה כאלו ישאבו ממקורות אחרים. אגב אורחא יכולים אנו למצוא בזה את המפתח לפרש הפרשיות ה„פתוחות“ וה„סתומות“.

עתה נוכל לפנות לתאוי²¹ (ת' צרויה, א' שרוקה) ה„פרשות“ ולבחינתן. פרשה א'. פרשה זאת מתחילה בפסוק הראשון של הפרק הראשון, ונמשך עד סוף הפרק השלישי. לא נייחד את הדיבור על החלק השירי שבתפלת חנה (ב' א'י'), כי־על־כן טעון הוא התבוננות מיוחדת. האות הראשון, כי סוף

Supplementa 19

²⁰ השמוש באותיות האלפבית האלו להורות על ה„פרשיות“ אינו נמצא בספרי התורה הנקראים בצבור בבית־הכנסת ולא הוכנס אלא בתקופה מאוחרת בספרים הנדפסים.

²¹ delimitation, יע' במד' ל"ד, ז'.

הפרשה קרוב לבוא ניתן בג': "ט"כ"א, כתובים הנבדלים ממה שבא לפניהם ע"י רווח ²² של סתומה:—

ויגדל שמואל וה' היה עמו ולא הפיל מכל דבריו ארצה וידע כל-ישראל מדן ועד באר שבע כי-נאמן שמואל לנביא לה' [רווח של "סתומה"]. ויסף ה' להראה בשלה כי-נגלה ה' אל שמואל בשלו בדבר ה'.

אפשר כי הפסוק (ד' כ"א) "ויהי דבר-שמואל לכל ישראל" הבא אחר ה"ל, היה צריך גם הוא להיות נכלל בנ"ל. ואכן יש רווח זעיר במה שבא אחרי הפסוק הזה, אבל מפני שתרגום-השבעים מוסיף כאן משהו מוטב שלא לעמוד על הדבר יותר מדאי. כאשר נגיע לקבוצה הקטנה של ה"נוספות" שרמזנו עליהן זה עתה, נרגיש כי הפרשה מטפלת בתולדות שמואל ובילדותו ובמה שהגיע אליו שנתקדש לה' ונספח אל משכן שילה. מה' שאלתו אמו וה' נתן את עינו עליו לטובה משחר ילדותו. הפרק מטפל גם במעמד עלי הכהן הראשי במשכן שלה וכשופט ישראל. ה' מאס בבית עלי בעוון בניו ובעוון עלי ש"לא ככה בהם". עלית שמואל לגדולה היתה צפויה מראש; ה' יבוא שוב במגע קבוע עם עמו בהופיעו בשלה.

פ ר ש ה ב'. הפרשה השניה יכולה היתה לפתוח בד': א' א' או בד' א' ב' מאותם הטעמים שנתנו זה עתה. בפרשה זו מגיעים אנו אל ה"נוספות" בפסוק השני של הפרק השביעי: ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל-בית ישראל אחרי ה'.

כאן יש הפסקות של סתומה לפני הפסוק ולאחריו. הפרשה הזאת מטפלת בשמוש ארון ברית ה' במלחמה; שמושו כתריס בפני הפורענות היה לבלי הועיל, כי השכינה לא שרתה בארון עצמו; הלקחו בשביה; כל-אשר עבר עליו בהיותו בשבי; שובו וישיבתו בקרית יערים.

פ ר ש ה ג'. ה"נוספות" של הפרשה השלישית המתחילה בז': ג', נמצאות קרוב לסוף הפרק. הן פותחות בפסוק י"ג וחותמות בסוף פסוק ט"ז:— ויכנעו הפלשתים ולא-ייספו עוד לבוא בגבול ישראל ותהי יד-ה' בפלשתים כל ימי שמואל. ותשבנה הערים אשר לקחו-פלשתים מאת ישראל לישראל מעקרון ועד-גת ואת-גבולן הציל ישראל מיד פלשתים, ויהי שלום בין ישראל ובין האמורי. וישפט שמואל את-ישראל כל ימי חייו. והלך מדי שנה בשנה וסבב בית-אל והגלגל והמצפה ושפט את-ישראל את כל-המקומות האלה. ותשבתו הרמתה כי-שם ביתו ושם שפט את-ישראל ויבן-שם מזבח לה'.

זאת היא חתימה ארוכה מלאה חומר נוסף אך עקביות מסוימת לה. היא אינה נפסקת ע"י רווח של סתומה או פתוחה, ללמד, כי היא בשר מבשר גוף

²² בכתב-יד בני-סמכות ישנם חילוקי-דעות בנוגע לפרשיות מסוימות אם פתוחות הן או סתומות. חילוקי-דעות אלה אינם קיימים בפרשיות שאנו דנים בהן. אנכי הלכתי בעקבות חילוקי הפרשיות כפי שנמצאם בנוסח ק י ט ל.

הכתוב הבא לפניו וכי היא יוצרת את הסוף לענין הנידון. בכל-זאת יש רווח של סתומה בסופה המבדיל אותה ממה שבא אחריה. גם נושא הענין וגם אפיה של הפרשה מרומזים בפתיחת הסעיף (ז' ג' ד'), שגם לה רווחים של סתומה: — ויאמר שמואל אל-כל-בית ישראל לאמר אם-בכל-לבבכם אתם שבים אל-ה' הסירו את-אלהי הנכר מתוכם והעשירות והכינו לבבכם אל-ה' ועבדהו לבדו ויצל אתכם מיד פלשתים. ויסירו בני ישראל את-הבעלים ואת-העשירות ויעבדו את-ה' לבדו.

בפרק הזה מדובר על שמואל כעל המנהיג הצבאי של ישראל, הבא במגע עם אלהים. הוא באמת נביא ה' ומפני שעזרה באה אליו ישרות מאת ה' יש לאל ידו להתגבר על אויביו. שמואל הוא נביא וכנביא ינהג. אבל על כל העדה להיות קדושה; ורק אם יקדש העם ויטהר יש תקוה כי ינצל מכף אויביו ע"י עזר מקודש. עתה הוגד לנו, כי שמואל עורך טכס של טהרה המיוחדת במינה — בשפיכת מים לפני ה'. העם עומד עתה להלחם בפלשתים. ה' בא לעזרת ישראל ובקולו ירעים על הפלשתים, והללו מוכים שוק על ירך. הפלשתים אינם מעיזים לבוא עוד בגבול ישראל, ויד ה' היתה בפלשתים כל ימי שמואל. שמואל בונה מזבח לה' ברמה ועמדו ככהן מתחזקת והולכת.

שמואל כמנהיג צבאי, לא כעלי, מצליח בדרכיו. על ידו ממלכת כהנים עולה כפורחת, ואינה מכזיבה את העם ואינה עלולה להכזיבו כל זמן ששמואל עומד בראשו ולא יכלה איפוא להיות כל תואנה לחליפות בהנהגה. הכל הולך למישרים. כמה זמן נהג שמואל בדרך זו את העם לא מסופר לנו, ואולם הבטויים הנמצאים בנוספות „כל ימי חייו“, „כל ימי שמואל“ מעידים, כי תקופה זו לא קצרה היתה.

פ ר ש ה ד ' . הפרשה הרביעית, העוסקת בתאור עלות שאול על כסא מלכותו היא בעלת חשיבות מיוחדת. נדמה כי היא צרוף של שני חלקי סעיף של שתי פסקות (א) ח': א' עד י"כ"ז, ו(ב) י"א: א' עד י"ב"כ"ה. כל הסעיף, שהוא ארוך יותר מן האחרים מסתיים כיאות בנאום התפטרותו של שמואל. כל פרק י"ב, שהנאום ממלא את רובו, נבדל ממה שבא מלפניו ע"י אויר של סתומה, וממה שבא לאחריו ע"י אויר של פתוחה. במקרה של שתי הפסקאות חתימת הראשונה מסומנת ע"י ה"נוספות" ב', כ"ה"כ"ז, והוא חלק מן הנוסח הנבדל ע"י אויר של סתומה לפניו ופתוחה מאחוריו. הלא הוא:

וידבר שמואל אל-העם את משפט המלכה ויכתב בספר וינח לפני ה' וישלח שמואל את-כל-העם איש לביתו. וגם שאול הלך לביתו גבעתה; וילכו עמו החיל, אשר-נגע אלהים בלבם. ובני בליעל אמרו: מה-יושיענו זה? ויבזהו ולא-הביאו לו מנחה; ויהי כמחריש.

המלים האחרונות בעצמן מרמזות, כי אין זה סוף דבר וכי ההמשך יבוא. הסעיף המסועף השני מתחיל ב"א: א' ונמשך עד סוף הפרק ששם אנו מוצאים את „הנוספות“ המופיעות בפסוקים י"ד וט"ו:

ויאמר שמואל אל־העם לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה. וילכו כל־העם הגלגל וימלכו שם את־שאול לפני ה' בגלגל ויזבחו־שם זבחים שלמים לפני ה', וישמח שם שאול וכל־אנשי ישראל עד־מאד.

אם רואים אנו את החלק הקטן הזה, הנפרד והעומד לבדו מפניו ומאחוריו ע"י רוחים של סתומה, כסוף לפסקה השניה, אז יכולים אנו לראות את פרק י"ב בעל נאום ההתפטרות של שמואל כגמר ההולם את כל הפרשה. אחרת יכול הוא להחשב כאילו הוא יוצר בעצמו פרשה נוספת.

בשובנו להתבונן אל הפרשה כעל עצם שלם, הסעיפים ה"פוחים". באים לרמוז, כי שאלת המלכות באה עתה לפנינו לשם דיון. יתר על כן, בה כרוכה השאלה של מלוי מקום משמרת שמואל ודעת הקהל בנדון זה:

ויהי כאשר זקן שמואל וישם את בניו שופטים לישראל. ויהי שם־בנו הבכור יואל ושם משנהו אביה שופטים בבאר שבע. ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו־שחד ויטו משפט. ויתקבצו כל זקני ישראל ויבאו אל שמואל הרמתה. ויאמרו אליו הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך, עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל־הגויים. וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו: תנה לנו מלך לשפטנו.

שמואל, כעלי, היה הכהן הגדול, וכהונתו היתה לו מורשה. בני שמואל לא היו רצויים לעם מטעמים הנזכרים. אספת הזקנים דרשה בכל תוקף מלך ולא נרתעה אחור ע"י התראות והזהרות. היא עמדה על דעתה להפריד את ההנהגה האזרחית מן הדתית. לשם כך חפצו באיש מלחמה, במלך, אשר ישפטם ויצא לפניהם וילחם את מלחמותיהם. שמואל חשב אחרת, וכמובן היו דברי העם רעים בעיניו, אבל לבסוף צוהו ה' למלא את משאלתם. העובדה, כי מקרה זה קרה לעת זקנת שמואל אינה פוגמת בהסברת רעיונו. הטעם שהסעיף נקבע במקום שנקבע בראש הפרשה תחת היותו קבוע בסופה הוא מפני שהוא משמש מבוא המועיל ביותר לפרשה המטפלת בהקמת מלך. השלבים שעל ידם יצאה תכלית זו מן הכח אל הפועל באים אחריה, אע"פ שבאמת לפי סדר הזמנים קדמו לו. השלב הראשון הוא הפגישה הראשונה של שמואל עם שאול — הפגישה שנערכה ע"י ה' ולא ע"י זולתו — ומשיחת שאול לגדולה בעתיד, שבאה אחרי ההתקדשות בגלגל. במצב זה הוא רק "נגיד" והוקם על רק לעצור בעם, ולא כ"מלך" למלוך. המלוכה באה זמן רב אחרי כן, אף כי כאן היא באה תיכף בשלב הראשון, ולפני בחירות ע"י גורל. (ושוב הודגש כאן כי רק לה' לבזוז יאתה הבחירה). משפט המלוכה החדשה נערך ע"י שמואל המניח אותו לפני ה' למשמרת כמנהג שהיה מקובל בספרי חוקים חדשים. הפסקה הראשונה הזאת חותמת ב"נוספות".

בפסקה השניה אנו מוצאים את ספור המאורע שה"נגיד" מלא את תפקידו בו כהוגן לו. ההתקפה ע"י נחש העמוני המר את רוח שאול למעשה.

העובדה, כי מלאכי יבש-גלעד באו לגבעה מזכירה לנו, כי נערות מיבש גלעד נגזלו בעבר הקרוב ע"י אנשי בנימין להיות להם לנשים (שופטים כ"א ח' ואילך). ואולי היה הדבר טבעי, שבעת שאנשי יבש-גלעד היו בצרה קראו לעזרה לגואליהם שבבנימין. ועתה בבוא המלאכים אל גבעה — אל גבעת-שאו ל באו, ולא באו אל קיש, כי אם אל שאול, שהוא, לפי הנראה, המושל בנחלת אביו, והוא בא אחרי הבקר מן השדה. אם בחירתו של שאול ע"י גורל כמלך חלה לפני שנצח את נחש, או באה כתוצאה מן הנצחון אין להכריע מתוך ספור-המאורעות — כמו שרמזנו על זה לעיל. נאום התפטרותו של שמואל, שהבקורת החדשה רואהו כלקוח מספר דברים, הוא חקירה מענינת לענות בה; מענין להתבונן על ההתנגדות המובעת כלפי מעשי העם ועל האישור הגמור לעמדת שמואל בכל המו"ם הזה מראשו ועד סופו. ההערה הבאה בחתימת דבריו — הזהרה קרה ומרה של קלון כרוכה בה: "ואם הרע תרעו גם אתם גם מלככם תספו". עם-כל-זאת יש לשים לב לעיקר אחד בנאום התפטרותו. באמור שמואל: "גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם" אינו רק כמעמיד פני אדיב. שמואל, בשעה שהוא לומד, שההנהגה החילונית עברה סוף-סוף מידו נגד רצונו, מתואר לפנינו כאילו הוא מגן שוב על זכותו כנביא וככהן גדול להביא את דברי העם לפני ה'. וויתור על זכות זו היה, לפי דעתו, חטא לפני ה'. זאת היא הזהרה המכוונת גם כלפי העם וגם כלפי שאול.

פרשה ה'. הפרשה החמשית מתחילה מפרק י' ונמשכת עד סוף פרק י"ד. פה ה"נוספות" מתחילות בפסוק מ"ז, ואפשר אפילו, אחרי רווח. של סתומה, בפסוק מ"ו: ויעל שאול מאחרי פלשתים ופלשתים הלכו למקומם. ושואל לכד המלוכה על-ישראל וילחם סביב בכל איביו במואב ובבני-עמון ובעמון ובמלכי צובה ובפלשתים ובכל אשר-יפנה ירשיע. ויעש חיל ויך את עמלק ויצל את ישראל מיד שוסהו.

כאן יש אויר של סתומה. אחרי-כן באים שלשה פסוקים הנותנים רשימה של שמות משפחת שאול, שר צבאו וכו'. רווח של סתומה בא גם אחרי זה, ולאחרונה באים הדברים: "ותהי המלחמה חזקה על פלשתים כל ימי שאול וראה שאול כל-איש גבור וכל-בן-חיל ויאספהו אליו".

ושוב רווח של סתומה אחר זה. הנושא של הסעיף החמישי הוא שאול כמלך ושמואל ככהן גדול. לימין שאול—יהונתן בנו המפורסם כבר כגבור מלחמה. הסעיף מתחיל, כמו האחרים בפסקה המרומזת על התוכן שייחדו עליו את הדבור בסעיף. במקרה זה הדברים מוסבים לזמן עלות שאול על כסא מלכותו והימים אשר מלך. אבל הנוסח העברי מפתיע. הוא אומר, כי שאול היה "בן שנה" כשהתחיל למלוך, ושתי שנים מלך על ישראל. הבאור הרגיל הוא כי מספר השנה נשמט בין "בן" ובין "שנה" ועל סמך שני כתבי-יד יוניים

נכנס המספר שלשים²³. אבל שאול בן שלשים שנה אינו זקן למדי שיהא לו בן כיהונתן איש מלחמה מנוסה. לפי התנאים הנתונים גיל קרוב לחמשים יניח את הדעת. אנו חפצים לשער שהידיעות הנתונות כאן לוקחו מרשימת לוחות, שהמספרים עליה צוינו ע"י אותיות האלף-בית²⁴. באופן זה ב"ן מציין חמשים ושתים. אפשר שברשימה המקורית היה כתוב בן בן שנה: כלומר חמשים שנה. השמטת "בן" אחד באה בשל האפולוגרפיה. העובדה שכאן הוא המקום היחידי בכתב-הקדש שבו השתמשו באותיות לציין את המספר יש בכחה להביא גילוי פנים שלא כהלכה בשימוש מעין זה, ולבסוף — העלמות השימוש הזה לגמרי.

אחרי המאמר הראשון מסופר ע"א המלחמה החדשה בפלשתים שבאה בעקב יהונתן. כפי שניתן לשער, קרה הדבר בשעה ששאול היה מלך בלתי תלוי בדעת אחרים. אבל שמואל עוד עמד על כנו ככהן גדול, וכשם שנמסר לאליעזר התפקיד לבאר ולהודיע את רצון ה' ליהושע ככה היה גם על שאול לפנות אל שמואל. בהתאם לזה שאול הולך לו הגלגלה, שבלי ספק נועדה שם פגישתו עם שמואל למען ידע את דבר ה', לפני צאתו למלחמה. אבל מתקבל על הדעת, שהיחסים בין שמואל ובין שאול היו עתה מתוחים. שאול מחכה שבעה ימים כפי שנקבעו ע"י שמואל, אבל זה שמואל האיש בושש לבוא למען הקרב את הקרבנות במועדם. ההיה זה מקרה או נעשה הדבר במחשבה תחילה? שאול בראותו כי בא בין המצרים בעקב האיחור וכי צבאו נפץ לקח על עצמו להקריב את הקרבנות. ובזאת חטא שאול ואשם. הוא נכנס לתחום הכהונה שאינה שלו וחלל את הזכויות הנשמרות משמרת מסח. ולפתע מופיע שמואל והנהו כפי שנוכל לתאר לעצמנו. קוצף עד למאד. הוא מאשים את שאול ומגנהו ומביא לו חזות קשה מאת ה', כי בחללו את הקודש מאס ה' במלכותו. עתה נתגלע ריב בין שמואל ושאול: ושאול אם מפני שחפץ למוד לו במידתו או מפני שלא היתה לו דרך אחרת, קורא את אחיה, שילשו של עלי, שיכהן לו ככהן. אם זאת היתה התרסתו של שאול כנגד פסק דינו של שמואל על שהורידו מכסאו, הרי היטיב להערים במעשהו זה, כי כהונת עלי היתה מורשה לו ולזרעו אחריו. ומטעם זה לא היתה לשמואל הזכות למלא את מקום עלי. זכותו של שמואל במשמרתו שכהן בה היתה ההכרה הלאומית שנתנה לו כנביא אלהים ורצון ההשגחה העליונה אליו. עם בוא אחיה הכנסה שנית הכהונה הגדולה של שלה וארון ה' התחיל מופיע שוב בשדה-הקטל. שאול בשמעו את קול ההמון במחנה הפלשתים מצווה על אחיה לאסף את ידו מהארון. אחיה, כפי שניתן לשער, רצה לדעת אל נכון

23 תרגום יונתן מבאר כי שאול היה הף מפשע כתינוק בן שנה. רש"י מבאר: בשנה הראשונה. אחרים מחכמו ישראל אומרים, כי שנה עברה מיום שנמשח למלך.
24 גם ש. י. פייגין מחזיק בתאוריה זאת (מס תרי הע בר, ע' 112-116).
ועיון: תקופת ירמיהו, ע' 22 ל"ז. ש. צוקרברג (הוצאת "נריה", ניו יורק, תש"ד).

את רצון ה' לפני המלחמה. שאל, ע"י פקודתו הראה בעליל את העמדה החדשה שלקח לעצמו. עליו היה לעשות ככל אשר יצווה עליו שמואל, כי על כן שמואל הוא שהמליכהו למלך, אבל עתה שאל הוא המצווה לאחיה, כי על-כן נספח אל כהונתו על ידו. השלטון החילוני נצח את השלטון הדתי. יתר על כן, הוא מתעטף באיצטלא של שמואל בהשביעו את העם בשבועת האלה לבל יטעם לחם כל יום המלחמה. אבל קללתו זו כמעט חלה על ראשו יען כי יהונתן היה האחד שעבר על שבועה זו ורק העם פדהו ממות. אז, גם העם, שהציקהו הרעב בצומו כל היום ההוא, עט אל הצאן, הפרים והעגלים וחטא באכלו על הדם. בשל כך בנה שאל מזבח, או יותר נכון, גלל תחילה אבן גדולה לתכלית זו ואליה היה העם מביא את זבחיו וקרבתותיו. כפי שנוכל לשער, זה היה המזבח ששאל בעצמו רצה לשרת על-ידו ולספות ע"י זה חטאת על חטאת. שאל לא ראה ברכה בתפקידו החדש, וכוונת המספר היתה לברר שתעודת שמואל לא הלמה את שאל. יתר על כן, על אף כל תחבולותיו נבצר היה ממנו לבוא במגע ישר עם ה'. ובשאלו בעצת אחיה בה': "הארד אחרי פלשתים התתנם ביד ישראל?" — לא ענהו ה'. ובחפצו לדעת סיבת הדבר נודעה חטאת יונתן.

אלה הם המאורעות הבולטים בפרשה החמישית שתכנה הוא התעלותו של שאל וגדולתו של שמואל ההולכת ופוחתת. אולם אי-ההצלחה של שאל להגדיל את מצבו מעל מצבו של שמואל נעשתה ברורה ביותר. יתכן, ששאל דחק את עצמו אל תוך חיי הצבור למען היכבד על פניו, אבל מאחוריו מופיעה ועולה אישיותו של שמואל הכבירה יותר ומאפלת עליו. אף כי שמואל ביצר לו מקום לפנים מן הקלעים עוד נרגיש כי הוא עדיין השליט בגיא החזיון.

פרשה ו'. פרק ט"ו מהווה את הפרשה הששית. תכנה הוא התגלעות הריב האחרון בין שמואל ושאל, ומאיסת ה' בשאל. יתכן כי זה נעשה חלק מהפרשה הקודמת, אבל פתח-דבר לבואו של דוד, משיחתו והופעתו על הבימה, הוא דבר שיש חפץ בו וסעיף זה ממלא צורך זה להפליא. פה רשום מקרה אחר, שבו שאל מתקלס בזדון בשלטונו של שמואל וחותר להשיג את גבולו ולמלאות את תפקידו. בכסות עינים דקה של מורת-רוח מביא שמואל את דברי ה' אל שאל להכרית את כל זרע העמלקים ועל שאל לקים את המצוה הזאת ולהלחם בהם. הלא כה הם דברי שמואל: "אותי שלח ה' למשחך למלך על עמו על ישראל ועתה שמע לקול דברי ה'".

והוא מצוה עליו להכות את העמלקי ולבלתי חוס עליו. זהו קולו של מושל מצווה על אדם העומד במדרגה נמוכה ממנו. זהו גם קולו של אדם היודע, שדבריו יהיו לבז, ואמנם דבריו לא נשמעו; שאל חמל על אגג ועל מיטב הצאן והבקר למען הקריבם לפני ה' בגלגל. ושוב נתקפחה סמכותו של שמואל לפני כל עם ועדה. שמואל מתמלא קצף ובא במשפט עמו ומדבר אליו קשות. שאל רוצה להשלים עם שמואל ולישר הדורים, אך שמואל נסב ללכת

בחרי אף ממנו ומעילו, שהחזיק בו שאול למען עצור בו מלכת ממנו, נקרע. וכאן מצא שמואל לגבות את חובו ואמר, כי קרע ה' את המלוכה מעליו. כדי להציל את כבודו של שאול, ולו למראית עין, יש כאן העמדת פנים של שלום והתפשרות, אבל — הקיץ הקץ. ספור המקרה מסתים בשיסוף אגג. הפרשה מסתמנת בברור ע"י פסקות אחדות קצרות הנפרדות מגוף הכתב ע"י רוחים של סתומה מלפניהן ומאחריהן. הן מהוות את ה"נוספות":

"וילך שמואל הרמתה ושואל עלה אל ביתו גבעת שאול. ולא-יסף שמואל לראות את-שואל עד-יום מותו, כי התאבל שמואל אל-שואל וה' נחם כי המליך את שאול על ישראל".

עם גמר הסעיף השישי אנו נכנסים לענין חדש, להבאתו של שמואל את דוד כמתחרה של שאול. אחרי-כן כמעט שנעלם שמואל מבמת החזיון ושואל ודוד עולים לדוכן.

"בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה". הפסוק האחרון הזה בספר שופטים מוסר לנו את המפתח להבנת עניננו בספר שמואל. דברים אלה כאילו מרמזים, שהנהלת המדינה שהיתה נתונה, כנראה, בידי הכהונות של המשכנות של מחוזות מסוימים, לא היה בה כדי להשליט משפט וסדר. הללו הושלטו רק ע"י הנהלה מוצקה יותר של מנהיג צבאי, מלך. המחבר רוצה להראות איך עברה ההנהגה מיד אנשי הכהונה אל יד ממשלת מלך. קרוב מאד לודאי, כי בחר מן החומר המוכן רק חלקים שהיו עשויים למטרתו ולתכניתו. השאר, כנראה, הושלך הצדה לאבדתנו הכבדה. הרבה היינו נותנים למען דעת את הספור השלם על חיי שמואל ופעולתיו בשדות הדת, הספרות והמשפט, שכן אין אנו יודעים עליהן מאומה זולת רמיזות ומסורות מפוקפקות. רק פרשת חיי הנוגעות ביסוד המונרכיה והמתארת אותה באה על שכרה בספר שמואל.

הפרשות שאל תוכן אסף המלקט את החומר שלו באים בסדר הגיוני ובסדר כרונולוגי פחות או יותר. ככה יש לנו כתכנים ב-(א) — עלי ובניו ושמואל כשהוא ילד; ב-(ב) — הארון ותפקידו בצבא כממלא מקום ההנהגה הצבאית על ההרפתקאות הבאות בעקבותיו; (ג) — שמואל הנביא בישראל; (ד) — התמורה שחלה בהנהגה הדתית והפיכתה להנהגה אזרחית ולה שתי חלוקות לפנינו מחלוקות: (1) הנגידות ההופכת ממשלה, ו-(2) מעשה-גבורתו של שאול בהילחמו עם נחש, שחזק את רסן הממשלה בידו או שהוא הוא — מעשה-גבורתו — שהסב בדבר מלכותו; (ה) ההנהגה החילונית על העליונה, אבל שמואל תובע את זכויותיו ככהן גדול; (ו) מאיסת שמואל בשאול וחסדו שמשך למנהיג חילוני אחר, לדוד.

בתוך הסעיפים האינדיוידואליים אין עריכת החומר בהכרח על פי סדר-הזמנים. בתוך כל אחד אצור החומר שענין לו אל נושא הסעיף ההוא, והוא שאוב מכל חלק בדברי ימי שמואל-שואל. כן ראינו, כי הסעיף הרביעי, ביסוד

ממשלת-מלך, הסעיף ה"פּותח", מרמז אל מקרה שקרה בזמן מאוחר בחיי שמואל אולם מפני שהוא מעורר את שאלת מלך לעם ומכניס באופן זה את נושא הענין — הוא מקדימהו למאורעות אחרים שבאמת קדמו לו בזמן. שיטה זו של סדור הדברים לקבוצות יבאר את אי-הסדר, כביכול, השולט בנוסח של ספר שמואל שהמבקרים לא מצאו בו את ידיהם ואת רגליהם והציעו ל"חברו" מחדש ע"י הרכבות והשלמות ממינים שונים.

עלינו לשער, לפי דעתי, כי המחבר בסדרו את החומר שלו לחלקים כדרך שעשה, התכוון לדבר מסוים. כמדומני, שלא נגדוש סאה אם נאמר, כי יש תכנית ומטרה בכל ספר מספרי-הקודש; אין כאן סדור ארעי. ובכן, אפוא, מה הוא מנסה לספר לנו? מה-דמות נערוך למצב דברי-הימים? את התשובה הטובה ביותר נוכל לקבל אם נסתכל הסתכלות כללית בדברי-הימים הראשונים של עם ישראל. כמדומני, שבכל מיני הבקורת שנשתעבדו להן מסורות ישראל לא נעשה נסיון רציני להתריס נגד סמכות המקראות המספרים במושב בני-ישראל במדבר (או יותר נכון, בארצות שלא נעבדו). אין להטיל ספק שישראל בנודו היה צבור מאורגן. וכן אין לפקפק באמיתות משה כמנהיגם וכמחוקק התורה. דבר הופעת צבור כהנים חזק בצד הנהגה זו הנהו מסורת, ו"מעקרא דדינא" — התפתחות שיצפה לו כל אדם. אהרן ובני ביתו והלויים בכלל, שהיו נפרשים ובעלי זכויות-יתר, מראים על התנשאותה הגדלה והולכת של כת מסוימת שכהונתה היתה אומנותה. אהרן — שני למשה ונופל ממנו אך במעט. כשיהושע ממלא את מקום משה — הכהונה הגלומה באישיותו של אליעזר עדין בתקפה עומדת. מקומה בין המנהיג הצבאי ובין האלהים ומשמשת היא צנור קבוע בין השנים האלה. מנהיגי העם, גם הנביא וגם הכהן, עמדו, לפי המסורה, במגע ישר עם ה' ועל ידם נהג ה' את עמו בחירו. צורה זו של מלכות-שדי עשויה היתה ביחוד לתנאי הנוד של עם ישראל בעת ההיא. בשעת סכנה יכול היה העם לחלץ את עצמו ממנה הוא וכל רכושו עמו. וכשרצו למגר את אויבם יכולים היו לכוון את השעה ואת המקום לשם השתערוות והתקפה. אולם שונה היה המצב עת התישבו השבטים בארץ-ישראל. לא יכלו עוד להתרחק מן הסכנה: רתוקים היו אל רכושם. במצב של מלכות-שדי קשה יותר היתה ההגנה על עצמם ועל קנינם מאשר בימים הראשונים, שכן היו זקוקים לשאל תחילה את רצון ה' ולחכות למענה-פיו. ובהיותם צפויים להתקפה פתאומית מן הדין הוא שעניי העם תהיינה תלויות לאיש-מלחמה ולא לכהן. הם ראו מה גדול כח הצבא של הארצות הסמוכות להם שמושליהן מושלים חילוניים ועיניהם היו רואות וכלות בדעתם, כי יפה כח שכניהם לקדם פני השתערוות מלחמה מאשר כחם הם. מכאן — שרשי התנועה שדרשה מלך, תנועה זו לא בין לילה צמחה. תנועת-מחתרת היתה, שלפרקים צפה ועלתה לעין כל והכריזה על מציאותה. בשעה שגדעון נצח את המדינים דרש העם ממנו במפגיע למלוך עליהם, אבל עמלם עלה בתוהו. הוא מאן לתת ידו לסייע בידי צרת מלכות-שדי.

כל התנועות הגדולות מתרכזות בסופם של דברים באישים, וההתחרות הגדולה בין הכחות הדתיים ובין הכחות האזרחיים לשם שלטון מלכות-ישראל נתרכזו בתקופה הזאת בשאול ובשמואל, בשני בעלי אישיות כבירה ומצוינת. יכולים אנו ללכת אחרי מרוצת המאורעות והמעשים כפי שהם ערוכים ע"י המחבר בחמשה-עשר הפרקים הראשונים.

בכל ספר שופטים אנו מוצאים שמושיעי ישראל היו גבורי מלחמה. משרתם לא הוסיפה להתקיים אחריהם ואף לא עברה לבניהם אחריהם. רק בעלי אנו מוצאים בפעם הראשונה, ששמש גם כשופט וגם ככהן. דבר זה ודאי הסב מעט קשיים, שכן משרת הכהן הגדול עברה בירושה, והדעת נתנה, שאחד מבני עלי שמש במשרת אביו. העם, כפי שיש לשער, לא היה מרוצה מזה, כי ע"כ חפץ בהנהגה צבאית, וגדל אי-רצונו של העם כאשר נודע לו, שבניו של עלי, ובשלהם גם עלי עצמו, אינם רצויים לה'. כך, שההנהגה התיאוקרטית לא יכלה להתקיים ונסתם עזר מקודש. באין חזון מאת ה' ובאין מנהיג צבאי בקש העם, שהארון ילווה במלחמותיהם. התוצאות, כפי שיודעים אנו, היו רעות. בהסתלק עלי מופיע שמואל — וגם הוא כהן ושופט כאחד, ונוסף לאלה הריהו מקובל על העם כנביא-ה'. זאת ועוד אחרת, שמואל הוא גם כהן גדול, אך ה' אהבו והוא מנהיג בהצלחה את ישראל המקודש-מחדש ומושיעו מרוץ שנים רבות. אין הארון הולך עתה בקרב. אך העם על-אף היותו שבע-רצון מהנהגת שמואל ומהצלחתה חושש, כנראה, שמא ירצה שמואל, שמשרתו תעבור לאחד מבניו אחריו. חששו של העם גבר בראותו, כי שמואל שם את בניו שופטים לישראל בזקנתו; הראה אי-רצון בהם והתחיל דורש מלך ככל העמים. שמואל, למרות רצונו, נשמע לדבר ה' באמרו: "שמע בקול העם", וחריפות עלבונו של שמואל השביחה בהוסיף ה': "כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם". אף בעלות שאול על כסא המלוכה הוסיף שמואל להנות מזכויות-יתר על שאול, הלא הן משרת הכהונה והקרבת קרבנות. שמואל הנהו נביא, שופט וכהן. שאול נעשה לבסוף המנהיג האזרחי ובבואו במגע עם חבל נביאים בהינבאם נחה גם עליו רוח הנבואה ושאלו השואלים זה לזה: "הגם שאול בנביאים?" במשרת הכהונה היה מושב שמואל איתן ואיש מן העם ושאל בכללו לא יכל להזיזו הימנו. ומפני ששאל חפץ לדרוך ברשות קדושה זו שאינה שלו — נפל בנופלים. מסתבר, ששאל דעתו לא היתה נוחה מכחה של כהונה זו שהשתלט עליו. אין ספק, שהמלכים שכני-שאל הם הם שמינו את כהניהם הגדולים וכאן — להיפך. ראינו כבר כיצד ניסה שאול לסלק את הכהונה, שלקחה לה קרנים להשתרר בהן, אך שמואל עיניו היו פקוחות והגן על עמדתו יפה. כאשר נתגלע הקרע בין שמואל ובין שאול ושאל מינה את אחיה להיות לו לכהן השתרר שאול על כהונה חדשה זו, אך יכול לא יכלה כהונה זו לדחות את שמואל. שמואל משח את דוד במקום שאול וגונן עליו מפני שאול בחפצו להשחיתו. שאול,

מאוס בעיני ה', מורדף-בלי-חשך ע"י שמואל, מדוכא ונפול ברוחו. — יום-דין אבדנו הולך וקרב לאט לאט. שמואל מת בכבוד רב וכל ישראל מבכהו. דרמתי ומלא יגון הוא התאור של בקורו של שאול בדממת-הלילה את קוסמת עין-דור. זהו המנוס האחרון של אדם, שאלהיו נטשהו לנצח, ובכל-זאת רצון עז מלפפהו לדעת את תוצאות המלחמה הממששת ובאה. רק ע"י שמואל עלה ביד שאול ללמוד מפי ה' מה צרר העתיד בכנפיו לו ולכל ישראל. והתשובה שבאה מאותו צל של שמואל, שהתאנף על שהרגיזוהו מרבצו, הממתו והפיגה רוחו: „ומחר אתה ובניך עמי. גם את מחנה ישראל יתן ה' ביד פלשתים“. בשורה מבעיתה ומלאה תעלומה, חזות קשה ומחרידה — ערב המלחמה הארוכה בגלבונו! הספור על שמואל ושאול מקפל לתוכו את המלחמה הארוכה לרבונות, שהתקיימה בין ההנהגה האזרחית והדתית. בדומה לזה אנו מוצאים בהתחרויות, שחזרו ונשנו בין האפיפיור ובין האמפרטור באמפריה הרומית הקדושה. אי-אפשר היה להמלט מסכסוך בישראל לפני שהמלכות היתה נכונה ועומדת על תילה. כשנפל הדבר בישראל נקודת-המוקד של התגרה התרכזה, כפי שאנה המקרה, בשני אישים נפלאים במינם, בשמואל ובשאול. שמואל, קפדן, קשה לרצות, מקנא לה' ולמשמרתו שלו לפני ה', מרבה לזעום על הזר הקרב אל משרתו ועל המעז לשאוף לזכות כהונה; שאול, איש מלחמה, רב-פעלים, תקיף ברצונו, מכריז על זכותו כמלך, מתרגז על היותו שני במדרגה לשמואל. בהתחרות ארוכה זו יש וגבר שמואל ויש — שאול, אבל נתנה האמת להאמר, שאף-על-פי ששאול הגיע למרום משרת הארץ — שמואל היה המושל בכיפה. הקטטה היתה מחויבת-המציאות ומפני שהכהונה, לפי אופי הימים ההם, לא יכלה לספק לאדם אלא הנהגה רופפת בחיי יום יום — סופה היה להיות מנוצחת. בעלות דוד על כסא המלוכה נתישבו מחדש הקשיים, שהתקיימו בין הכהונה והמלכות. מות שמואל פתח פתח להתקדמותו של השלטון האזרחי. שלמה, במנותו את צדוק למשרת הכהונה הגדולה, תפס מעשה-שמואל כלפי שאול; הכהן היה עתה שני למלך במדרגתו. בהעלם המלכות בימות הגלות הרימה הכהונה ראש. גלגל הוא שחוזר בעולם; כח הדת נצח את הכח האזרחי. יפה עלה בידי מחבר הספור שמואל-שאול לתאר לנו את המצות ואת המריבות, שהיו בין הכהונה בת-המסורת העתיקה ובין השלטון האזרחי, שהלכו וגברו מאז התחילו בני-ישראל להתישב בארץ הקדושה. הקטעים הספרותיים שהשתמש בהם נתגבשו למעשה-פסיפס לפי טעמו שלו באין כמעט „רקמה מחברת“ בין חלקי-הפסיפס. המחבר השתדל להימנע עד כמה שאפשר מתת אפילו את צילן של השקפותיו שלו על ההיסטוריה הקדומה. למען השג מטרתו הסתפק בבורו קטעים שהיו עשויים לענינו מתוך ספרי-הזכרונות הקדומים. ובסדרו אותם בטוב-טעם — כאילו הניח להם לקטעים עצמם לספר את הספור. אותה מחיקת-הישות של הסופר אינה אופינית למחבר ספר שמואל בלבד.

דומה, שזאת נמצא בדרך-כלל ביתר כותבי ספורי התנ"ך בחברם יחד דבריי-זכרונות קדומים, שכן יראת-הרוממות מפני התנ"ך ימיה ארוכים. התקופה שהרצינו עליה היתה תקופה הרת-מאורעות גדולים בישראל. היא הציגה לראוה שני אישים רבי-משקל. למדנו עליהם מעט שהספיק לנו להעריכם לפי גדלם האמתי, אבל כמה היינו מרבים לשמוח לו ידענו עליהם עוד יותר!

(תרגום).